

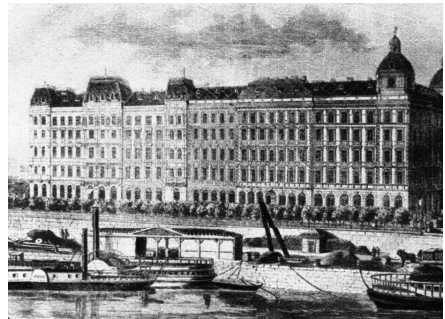
Acsády Judit

„Tisztelt Nagysád!” Társadalmi kapcsolatok és nyomtatott periodikák jelentősége a magyar feminista mozgalomban a századelőn A Nő című folyóirat szerkesztői levelezése nyomán

Bevezetés

A napilapkiadó Pester Lloyd Társaság budapesti, két sarokkupolában végződő, négyemeletes Mária Valéria utca¹ 12. szám alatti székházában 1905-ig a Budapesti Áru- és Értéktőzsde működött, majd az ezt követő időszakban az épület második emelete ügyvédi irodák, brókerek, kereskedőházak, valamint számos társadalmi szervezet irodájának adott teret.² A földszinten kávézó üzemelt, az első és a harmadik emeleten a *Pester Lloyd* irodái, a negyediken pedig előkelő bérlakások voltak.³

Ebben a nyüzsgő belvárosi közegben helyezkedett el a Glücklich Vilma és Schwimmer Rózsa által 1904-ben alapított Feministák Egyesületének irodája,⁴ amely egyben az 1914-ben, *A Nő* címmel megjelent lapjuk kiadóhivatalaként, vagyis a szerkesztőség irodájaként is funkcionált. A hivatalos levelezés mellett az olvasóktól, előfizetőktől érkező leveleket is ide postázták a szerkesztőnőknek. A levelezés nagy része (főleg a lap indulásának kezdeti éveiből) fennmaradt, és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzik a Polgári kori egyesületek gyűjteményén belül a Feministák Egyesületének fondjában. A gazdag iratanyag a II. világháború után az egyesület egykori elnöke, Szirmai Oszkárné hagyatékaként, Kóbor Noémi adományának köszönhetően került a levéltárba. A feministák itt vizsgált dokumentumai a mozgalom kutatásában újabb eredményekkel szolgálnak. Több fennmaradt anyaggal összhangban *A Nő* című folyóirathoz 1914-től érkező levelek módot adnak arra, hogy újraértelmezzük a Feministák Egyesületének társadalmi kapcsolatrendszerét, valamint a mozgalom kiterjedtségét és hatókörét. Az alábbi levél jól példázza, milyen irányokba indulhat el az új értelmezés. A mai Kárpátalján fekvő Beregszászról 1914. március 29-ei keltezéssel érkezett az alábbi üzenet:

1. kép – A Pester Lloyd kiadó társadalmi szervezeteknek is otthont adó székháza a budapesti rakparton

1 Ma Apáczai Csere János utca.

2 Köztük szakmai szervezetek is, például a Magyar Fővárosi Malomegyesület, melyek azért is érdekesek lehetnek témánk szempontjából, mert előfizetői voltak a feministák lapjának.

3 Az épületet a II. világháború után lebontották.

4 Az egyesületnek írott levelek címzéséből kiderül, hogy az iroda többször költözhetett, mert a cím megváltozott. Így a Feministák Egyesületének székhelye, *A Nő* kiadóhivatala 1918-ban a József tér 9. (ma József nádor tér) alatt volt.

„Tisztelt Nagysád!
Már oly régen készülök Nagysádnak írni. Még pedig azért hogy örökömet fejezzem ki az iránt, hogy Nagysádék a tisztelt Feminista Hölgyek olyan nemes céllal foglalkoznak és a nők jó léteről gondoskodnak.

Oh mint szeretnék Nagysádék közébe lenni én is segíthetnék valamit. De ha nem is lakhatok Pesten, azért ígérem, hogy itt Beregszászban fogom a Feministák lapját terjeszteni. Most is a nekem küldött Feminista lapokat odaadom Barátnőimnek olvasás véget. A múltkor is összepereltem egy barátnőmmel, mert védelmeztem a Feminista egyesületet.

Tavasszal volt szándékom felmenni Pestre, mert a leányom ott van férjnél és be akartam iratkozni feminista tagnak. De már nem mehetek, mert a télen sokat voltam beteg. (...) Mivel még gyenge vagyok hát leveletem is egy kedves barátnőm lánykájára írja.

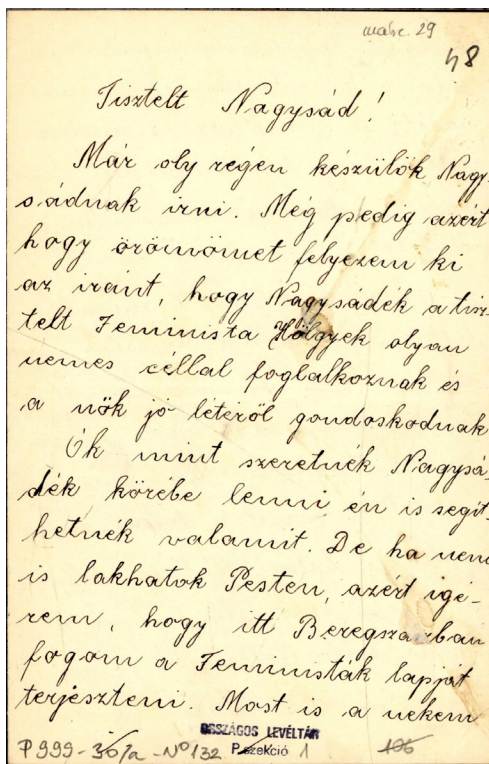
Tisztelt Nagysád! Itt küldöm e másik levelet, amely a szerkesztőségnek van címezve. Ezt azért küldöm, hogy tessék szíves lenni a Feminista lapba kitenni. De csak úgy, ha Nagysád jónak látja. Én azt hiszem, hogy kitehető, hiszen a jó férfiakat nem sértjük meg vele. De ha mégis nem kitehető, akkor tessék nekem megírni a szerkesztői üzenetekbe, hogy miért nem kitehető. (...)

Levelem bezárom. Tisztelt Nagysád nevegye (sic!) rossz néven, hogy nevemet nem írom ki. De én olyan félénk vagyok és nem akarom, hogy valaki megtudja, hogy én írom.

Vagyok tisztelettel:

Egy előfizető

Beregszász, 1914. III. 29-én”

2. kép – A Nő szerkesztőségének címzett beregszászi előfizetői levél

A levél rámutat arra, hogy a nemzetközi feminizmus első hullámának idején kibontakozó hazai feminista mozgalom – bár egyértelműen a fővárosból indult ki, de számos helyi kezdeményezést és csoportot fogott össze, így az egyesület társadalmi kapcsolatai is jóval szélesebb körre terjedtek ki. A feminizmus eszmeisége nemcsak a nagyobb városokban, hanem az ország legkülönbözőbb vidékein élő, eltérő társadalmi rétegekből származó kisvárosi és falusi nőket, férfiakat is megszólította, nem kizárólag csak a pesti polgárság,

5 MNL OL P 999. 30/a. t. No. 132. A levelet – mely első közlés – betűhíven közlöm, bár némileg rövidítettem és egy-két helyen az eredeti írásmódot javítottam, ahol a helyesírási hibák a jelentést megzavarják.

és kispolgárság soraiból kikerülő nőket.⁶ A Feministák Egyesülete továbbá számos hazai és külföldi nőszervezettel és társadalmi szervezettel állt kapcsolatban. A feministák folyóiratainak szerkesztőségéhez intézett levelezés áttekintése számos olyan példát ad, amelyből egyértelműen kiderül, hogy *A Nő* című lap, köszönhetően az 1914-es profilváltásnak,⁷ rövid időn – vagyis néhány hónapon – belül országszerte keresett lett, előfizették, könyvesboltokban árulták és kávéházakban is olvasható volt. A feministák közlendői tehát nagy érdeklődésre tartottak számot, és a korabeli nyilvánosság szélesebb tereit is elérték. A lap és a mozgalom tevékenységének, célkitűzéseinek megértéséhez figyelembe kell vennünk a korabeli társadalmi élet, elsősorban a társadalmi szervezetek közegét. „*Vitathatatlan tény, (...) hogy az egyesületek a 19. század utolsó harmadában és a 20. század első felében játszották a legnagyobb szerepet, akár kvantitatív eszközökkel (a korszakban fennállt egyletek számával) (...) mérjük jelentőségüket, akár tevékenységük tarkaságát vagy éppen közéleti-politikai befolyásukat tekintjük.*”⁸

A korabeli civil társadalom eme aktív korszakához köthető a hazai feminista mozgalom társadalmi szervezetének számító Feministák Egyesülete tevékenységének legeredményesebb időszaka is. A szervezet egyrészt épített a hazai emancipációs törekvések fél évszázadra visszanyúló hagyományaira, másrészt kapcsolódott a kor nemzetközi nőszervezeteihez, így például a Nők Nemzetközi Választójogi Szövetségéhez (International Woman's Suffrage Alliance, IWSA), és a Nők Nemzetközi Békeligájához (Women's International League for Peace and Freedom, WILPF), amelynek főtitkára 1922 és 1925 között Glücklich Vilma volt.

Nőszervezetek és társadalmi élet a dualizmus idején, az I. világháború időszakáig

A kiegyezést követően hazánkban sok új társadalmi egyesület létrejöttét részben az azt lehetővé tevő jogszabályi környezet, részben a modernizációhoz köthető új életformák, tevékenységi körök, új szellemi irányzatok, illetve adott társadalmi csoportok érdekképviseleti igényének megjelenése és megerősödése segítette elő. Jogi értelemben az egyesülési szabadság érvényesült Magyarországon egészen az I. világháború idején bekövetkező korlátozásokig. Az egyesületeket megalakulásuk után így automatikusan jogi személyiségnek ismerték el azt követően, hogy az alapszabályukat az illetékes hatóságok láttamozták. A társadalmi lét önszerveződését jelentő körök az ország minden pontján alakultak a legkülönbözőbb tematikát képviselve, így köztük például a legrégebbek, az egyházi egyesületek, amelyek kulturális, karitatív tevékenységet folytattak. Ide sorolhatók még a vasárnapi iskolák is. Ezek szinte minden egyházkerületben működtek. A jótékonyági szervezetek egyre inkább megjelentek világi körökben is, mint ahogy az ifjúsági és nőegyletek is.

Az egyesületek másik körét az iparegyletek és gazdakörök alkották, amelyek a legkisebb településeken is jelen voltak. Az országos jellegű szervezetek száma is sok százra tehető ebben az időszakban. A különböző településeken pedig sok ezer helyi szervezet működött, egy-egy közepes méretű városban közel száz is lehetett. A társadalmi szerve-

⁶ A tárgyban lásd ACSÁDY – MÉSZÁROS 2016; ACSÁDY – MÉSZÁROS 2018.

⁷ A korábban *A Nő és a Társadalom* címmel 1907-től megjelent és 1913 végéig kiadott lap nevét és külalakját, tartalmát kibővítve 1914-ben megváltoztatták. Erről részletesebben lásd a tanulmányban később.

⁸ TÓTH 2005. 7.

zetek tagságának összlétszámát Gyáni Gábor és Kövér György közel hatszázezerre teszi a korabeli Magyarországon, beleértve a kaszinók tagságát (kizárólag férfiak), az olvasóköroket és a legkülönbélebb társadalmi egyesületeket is.⁹ A nőszervezetek tevékenységét nem tárgyalják a szerzők. Ebben az időszakban pedig jelentős társadalmi aktivitást mutatnak a helyi és országos nőszervezetek. Számuk ekkorra már több százra tehető. A sportegyletek, a kulturális vagy tudományos művelődési célokkal alakult szervezetek mellett egyre nagyobb jelentősége lett a századforduló időszakától kezdve a szakmai és politikai ligáknak, érdekvédő szervezeteknek, egyesületeknek, szakszervezeteknek.

A társadalmi szervezetek jelentőségét érdekvédő és közösségteremtő mivoltuk mellett abban foghatjuk meg, hogy milyen társadalmi innovációt, újítást, új eszmeiséget vagy újító gyakorlatot hoztak be a korabeli közéletbe. Elsősorban a jótékonyági, szociális egyesületekre, de más szervezetekre is jellemző, hogy olyan szolgáltatást, funkciót látnak el önszerveződő módon, amelyre az adott közösségnek szüksége van ugyan, de az állam azt nem tudja ellátni, szolgáltatni. Fontos látni azt is, hogy egyes szervezetek milyen módon tudnak egymással kapcsolatot tartani, és eredményeket elérni. Tudnak-e közös platformot létrehozni, van-e képességük, erejük a döntéshozásra nyomást gyakorolni, illetve a közvéleményt befolyásolni? Így például a magántisztviselői és kereskedelmi alkalmazottak adott korszakban meghatározó szerepet játszó szervezeteiről szóló kutatás megállapítja, hogy ezek a szervezetek tárgyalópartnerei voltak a kormányzatnak egyes ügyekben, és későbbi fejlődési vonalakban is meghatározó tényezőkké váltak.¹⁰

A nyomtatott sajtó jelentősége a mozgalmak életében

A század elején kialakuló polgári társadalom egyik legmeghatározóbb jellegzetessége volt a társadalmi nyilvánosság új formáinak használata, így elsősorban a sajtó üzeneteinek beépítése a mindennapi világba. A sajtó jelentősége megnőtt ebben az időszakban.¹¹ A társadalom legkülönbözőbb szereplői, így a hatalom képviselői, az üzleti világ vagy az egyesületi élet aktivistái is tudatában voltak a sajtó jelentős szerepének. A korszak társadalomtudományának a sajtóról alkotott képét tükrözi, hogy a *Huszadik Század* című folyóiratban 1913-ban *A sajtó társadalmi jelentősége* címen összefoglalót közöltek egy ebben a témában megrendezett ankétról.¹² Ebben kiemelik, hogy a sajtó a legértékesebb politikai véleményformáló tényezőnek minősül, sőt, a sajtó önálló politikai hatalommal rendelkezik, amely mellett, hogy a politikai közvéleményt formálja, a tömegkultúra alakítója is egyben.

A nőszervezetek kiadványai közül az itt tárgyalt feminista periodikák olyan sajtótermékek, amelyeket a szakirodalom saját jellegzetességekkel bíró kategóriaként, mint mozgalmi kiadványokat (social movement periodicals) tart számon. A társadalmi mozgalmak elmélete ezeket az időszaki kiadványokat a mozgalmak jellegzetes eszközének tekintti, amelyek sajátos funkciót töltenek be, így például egyaránt szolgálnak információk terjesztésére a mozgalmakon belüli és azon kívüli közönségnek is. Az adott szervezetek tagjai közötti integráció erősítésének feladatát is betöltik, így egyben növelik az egyének (és

⁹ GYÁNI – KÖVÉR 1998. 106.

¹⁰ BÓDY 2003. 117.

¹¹ SIPOS 2011. 45.

¹² A Társadalomtudományi Társaság 1913. november 25-én tartott rendezvényének beszámolója: A sajtó társadalmi jelentősége. HUSZADIK SZÁZAD 1913. 696–708.

szervezetek) közötti hálózatok koherenciáját. Eszközei továbbá a közös identitás megerősítésének, a közös értékek, célok megformálásának – amelyek a mozgalmak kulcsfontosságú mozzanatai.¹³ Hasonló mozzanatokról tanúskodik Sárai Szabó Katalin esettanulmánya is, amelyben az egyházi életet megújítani szándékozó magyarországi református nőmozgalom lapjait vizsgálva kimutatta, hogy azok megváltozott életforma-modelleket, új értékrendet kínáltak a művelt protestáns nők számára, és egyben formálták is a társadalmi életben aktív protestáns nő identitását.¹⁴

A mozgalmak, társadalmi szervezetek időszaki kiadványai a társadalmi nyilvánosságban új tereket hoznak létre, amelyek egyben alternatív nyilvánosságokként funkcionálnak. A társadalmi nyilvánosság tereinek változása és az alternatív nyilvánosságok létrejötte tükrözte és elő is mozdította az értékrendbeli és életmódbeli változásokat.¹⁵ A női sajtó megjelenése már egy fél évszázaddal korábban is¹⁶ új teret nyitott a társadalmi nyilvánosságban. Az új diszkurzív terek megjelenésének folyamatát Nancy Fraser a habermasi társadalmi nyilvánosság fogalmát tovább artikulálva úgy értelmezi, hogy a domináns társadalmi csoportok által megjelentetett (és nekik szóló) sajtó világában megjelennek az eddig magukat a társadalmi nyilvánosság számára artikulálni nem tudó társadalmi csoportok.¹⁷ Az ő alternatív nyilvánosságuk egyfajta ellen nyilvánosságként is értelmezhető, amelyben létrejöhetnek a korábbi identitásokat és értékrendeket felforgató, azokat megváltoztatni törekvő diskurzusok, amelyek újfajta igényeket, érdekeket és szükségleteket fogalmaznak meg.¹⁸ A feminista sajtójában egy gyökeresen új megközelítés kap teret, amely valójában a patriarchális kultúra ellenpontjaként jön létre, annak intézményeit, értékrendjét, működését megkérdőjelezve.

Itt érdemes röviden áttekinteni, melyek voltak a lapkiadás feltételei ebben az időszakban, és hogyan változott a szabályozás az I. világháborút követően. A sajtó működésének szabályozása a századfordulón egy régebbi keletű alkotmányos szintű szabályozásra nyúlik vissza, történetesen az 1848-as alkotmányra, amely kimondta a teljes sajtószabadságot és eltörölte a cenzúrát.¹⁹ Ebben az időszakban a sajtónak tulajdonképpen önszabályozó jellege volt, amennyiben az újságírók maguk közül zárhatták ki az etikai és szakmai normákat megsértőket.²⁰ A szabadságharc bukása után ezt császári manifesztummal hatályon kívül helyezték, de a kiegyezés után módosításokkal ugyan, de életbe léptették. Ezek értelmében az alkotmányos sajtószabadság továbbra is életben volt, de szankciókat léptettek életbe a sajtó útján elkövetett vétségekért (például a politikai sajtóvétség). A törvény a közigazgatási fegyelmezésen kívül lehetővé tette az időleges betiltást is. Tiltott volt például a hadseregről bármilyen információ terjesztése, illetve a hűtlenséget vagy lázadást közvetítő tartalmak közlése. A megjelenő sajtótermékeket be kellett nyújtani előzetes kontrollra, amelyek terjesztését vétség esetén a hatóság megtilthatta. A cenzúra működését tovább szigorították,

13 PORTA – DIANI 2006. 93.

14 SÁRAI SZABÓ 2009. 83., 96–97.

15 PETŐ – SZAPOR 2004.

16 A hazai női sajtó kezdeteiről lásd KRÁSZ 2019. 15–17. és a Török Zsuzsanna által szervezett *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság Magyarországon 1817–1917* című, 2019. október 14–15. között Budapesten megrendezett konferenciát.

17 FRASER 1990. 61.

18 FRASER 1990. 67.

19 RÁKÓCZY 1978. 18–19.; BUZINKAY 1993. 25.

20 SIPOS 2004. 252.

amikor 1914-ben megalakult a Hadi Felügyelő Bizottság, amelynek feladata volt „*minden, az állam és a fennálló rend ellen*” igazató közlemény megjelenésének megakadályozása.²¹ Mindennek témánk szempontjából azért van jelentősége, mert a terjesztés előtti előzetes kontroll a feministák lapjait sem kerülhette el, a háború évei alatt pedig a cenzúra megtiltotta egyes cikkeik közlését. Az alábbi levél jól példázza a hatóságok szigorát, amelyben felszólítják a szerkesztőket, hogy a cenzúrázott tartalmak helyét ne hagyják üresen a megjelent lapban.²² A korszak ma már humorosnak tűnő ellentmondása, hogy bár a címzett lapszerkesztő történetesen nő volt, a királyi ügyész által aláírt felszólító formalevél férfiszerkesztő megcímzésére volt hivatott, és bár a megszólításban ezt áthúzással javítják – „*Tekintetes Spády Adél úrnaknő*” –, de a levélben később a „szerkesztő úr” kifejezés megmaradt.²³

A figyelmeztető értesítés így folytatódik:

„*szerkesztő úr felelős szerkesztésében megjelent „Nők Lapja” című időszaki lap a mai napon feltűnő üres helyekkel /:ablakokkal:/ jelent meg. Ezen üres helyek /:ablakok:/ az olvasóközönség körében félreértésekre, alaptalan találgatásokra s esetleg indokolatlan nyugtalanságra vezethetnek. Napilapoknál ez üres helyek /ablakok/ eltüntetése az idő rövidsége miatt technikai okokból legtöbbször lehetetlen.*

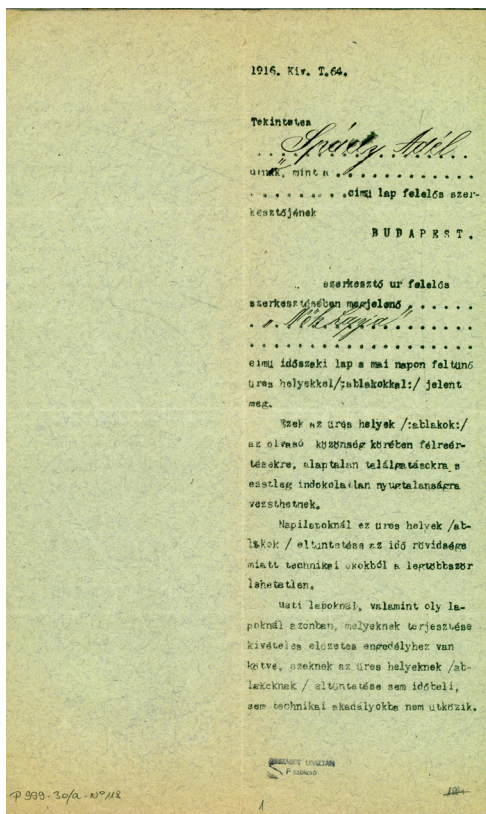
Heti lapoknál, valamint oly lapoknál azonban, melyeknek terjesztése kivételes előzetes engedélyhez van kötve, ezeknek az üres helyeknek /ablakoknak/ eltüntetése sem időbeli, sem technikai akadályba nem ütközik.

A háborús cikkek ugyanis még idejekorán bemutatathatók a sajtóbizottságnak, s ha azok törültnének, új cikkel pótolhatóak vagy a meghagyott részek összevonhatóak.

Ez okból figyelmeztetem a t. Szerkesztő urat, hogy amennyiben a lapja a jövőben üres helyekkel /:ablakokkal:/ jelennék meg, az igazságügyminiszter Úrnál lapjának kivételes ellenőrzés alá helyezése iránt fogok előterjesztést tenni, illetve a lapra terjesztési engedélyt nem adok.

Budapest, 1916. év II. hó 18-n

Dr. Váry kir. ügyész”

3. kép – Spády Adél szerkesztőnek írt levél az ügyésztől

21 RÁKÓCZY 1978. 19.

22 MNL OL P 999. 30/a. t. No. 118. Váry kir. ügyész levele *A Nő* szerkesztőjének, 1916 február 18.

23 MNL OL P 999. 30/a. t. No. 117. Váry kir. ügyész levele *A Nő* szerkesztőjének, 1916. Hasonló felszólítást kapott Bédy-Schwimmer Rózsa is *A Nő* felelős szerkesztőjeként.

A sajtótermékek tehát kiemelt módon kerültek a hatóságok figyelmének homlokterébe. Sipos Balázs elemzése a sajtó szerepének huszadik század eleji felértékelődési folyamatáról rámutat arra, hogy a hatalom egyre inkább felismerte és tudatosan használta a média közvélemény-formáló erejét.²⁴ Ennek jelentőségével a gazdasági szereplők és a civil társadalom is tisztában volt. Az itt vizsgált feminista folyóiratok elődjének, az első feminista lapnak a megalakulásakor a szerkesztők így fogalmaznak: „(...) *sikerült végre a Nő és a társadalom címen megalapítanunk az első magyar feminista lapot, amely egyszersmint a Feministák Egyesületének hivatalos közlönye. Hogy mily nagy fontosságú tényezője ez eszméink terjesztésének, alig kell magyarázzuk ma, mikor a sajtó nagy hatalom.*”²⁵

A sajtó társadalmi életben betöltött szerepének vizsgálata mellett releváns társadalomtörténeti szempontok még a sajtó és a politikai kultúra érintkezése, valamint a sajtó mint vállalkozás.²⁶ A napilapok mögött tulajdonosként magányszemély, cég, egyesület (Pester Lloyd), vagy akár párt is állhatott; a cég lehetett egyéni vagy társas cég (akár családi vállalkozásként), a társas cég formája pedig lehetett részvénytársaság. A részvénytársasági forma – nem számítva a nagy, alapvetően nyomdai vállalatokat, az Athenaeumot, a Franklint és a Pallast – az 1890-es évektől terjedt el a napilapkiadó vállalatok körében.²⁷

A legújabb sajtótörténeti kutatási irányokban a médiumok értékrendjének, társadalmi nyilvánosságban betöltött szerepének vizsgálata mellett jelentős figyelmet kapnak a jelen tanulmányunkban is előtérbe kerülő szempontok, vagyis például a vizsgált lap kapcsolati hálójának feltérképezése,²⁸ továbbá az előfizetők körének feltárása, és annak a meghatározása, hogy az adott lap a modernitás életstílusbeli változásainak mennyiben közvetítője, hordozója, előteremtője. Az új kutatási tematikákhoz sorolható még a sajtóban megjelenő reklámok vizsgálata, amely az életmódok és modernitás kutatásához is kötődik. „Az 1850-es évektől rendszeresen jelentek meg hirdetések a magyar sajtóban, ám többségüket a lap kiadójának, nyomdájának egyéb termékei, és különböző hivatalokkal többé-kevésbé összefüggésben álló hirdetések tették ki. Számuk növekedése és átalakulásuk árukináló hirdetéseké erőteljesebben az 1870-es években indult meg.”²⁹ A hirdetések a korabeli sajtóban – a reklámok alaptulajdonságához híven azzal, hogy egy-egy terméket, szolgáltatást propagáltak –, tulajdonképpen ideálokat, életérzéseket, önmegbecsülést, identitást, bizalmat, boldogságot akartak „eladni”, közvetíteni.³⁰ A korszakban egyre inkább a napi- és hetilapok váltak az elsődleges reklámhordozókká. Az újságok egyre jelentősebb példányszámban jelentek meg a korszakban, akár 50–100 ezres példányszámban is.³¹ Az adott lapokon belül is jellemző volt a hirdetések számának növekedése. A hirdetőik jellegzetesen ugyanazokat a hirdetéseket helyezték el a különböző lapokban, de előfordult az is, hogy az adott újság olvasótáborának jellegzetességeihez igazodtak.

²⁴ SIPOS 2001.

²⁵ MNL OL P 999. 1. d. 2/a. t. No. 9. Az FE éves közgyűlésének jegyzőkönyve, 1907.

²⁶ GYÁNI 2006. 57.

²⁷ BALOGH 2014. 17.

²⁸ Kovács Krisztina ehhez a lapok szerkesztőségi levelezését tartja a legadekvátabbnak mondható forrásnak, jelen tanulmányban ezt az anyagot használok fel elsődlegesen ennek a szempontnak a tárgyalásához. KOVÁCS 2019. 71.

²⁹ BUZINKAY 1993. 44.

³⁰ SZABÓ 2009. 81.

³¹ SZABÓ 2009. 82.

A *Nő. Feminista lap* részletes vizsgálatával látható, hogy a médiatörténeti kutatások által korábban feltárt tematikákhoz hasonlóan a feminista periodikákban megjelent reklámok is jellegzetes témák szerint csoportosíthatók³²:

- ismeretterjesztés, tanfolyamok, oktatási hirdetések, kiadványok, könyvek;
- (modern, korszerű) technikai eszközök, például írógép, fogyasztási és élvezeti cikkek;
- egészségügy, gyógyítás, szépségápolás, testedzés, testkultúra;
- politika;
- „önreklám” – a szervezetről magáról, saját rendezvényekről, kiadványokról szóló reklámok;
- ruházat, cipők, szolgáltatások (jellegzetesen javítások), közlekedés.

4. kép – Hirdetések A *Nő* című lapban

A modern társadalmi élet, az új eszmék, gondolatok, új értékek és mindennapi életvitellel kapcsolatos mozzanatok reprezentációja a sajtón keresztül került az olvasóközönség elé. A következőkben áttekintjük, melyek azok a főbb üzenetek, amelyeket a feminista periodikák közvetítettek, és azt, hogy a társadalmi kapcsolataik feltérképezése útján hogyan rekonstruálhatjuk ezen üzenetek hatókörét.

A feministák szervezete és a lap alapítása

A modern életvitelt és a nők társadalmi egyenjogúságát hirdető Feministák Egyesülete a magyarországi nőemancipáció korábbi hagyományaira, a nők oktatásáért és közéleti részvételéért a 19. században induló törekvésekre épített. Az egyesület 1904-ben Budapesten

32 A Kovács Krisztina által közölt tematikai csoportosítást kibővítettem a feminista lapokban jellemző hirdetési tematikákkal. Kovács 2019. 74.

alakult Glücklich Vilma³³ és Schwimmer Rózsa³⁴ alapító elnökök kezdeményezésére a Nők Nemzetközi Választójogi Szövetsége (International Woman Suffrage Alliance, IWSA) helyi szervezeteként. Az IWSA 1902-ben Washingtonban alakult Carrie Chapman Catt kezdeményezésére az Amerikai Női Választójogi Szövetség (NAWSA) éves ülésén. 1904-től két évente nemzetközi kongresszust hívtak össze, előbb Berlinben (ezt az 1904-es kongresszust már a második nemzetközi kongresszusuként tartották számon), azt követően Koppenhágában (1906), Amszterdamban (1908), Londonban (1909), Stockholmban (1911) és Budapesten (1913). Az IWSA egy hétig tartó, gazdag programot megvalósító VII. kongresszusán Budapesten mintegy kétezer küldött vett részt 1913-ban a világ minden tájáról. A kongresszus megszervezésében a Feministák Egyesülete jelentős anyagi és erkölcsi támogatást kapott a fővárostól. Budapest főpolgármestere, Bárczy István személyesen is meghívta a küldötteket egy állófogadásra a Halászbástyára, és az ülések színhelyéül a Vigadó nagytermét rendelkezésre bocsájtotta. A kongresszust élénk hazai és nemzetközi sajtóvisszhang kísérte.³⁵ A nagysikerű hazai kongresszus után, amelyet a Feministák Egyesülete szervezett, az I. világháború után 1920-ban Genfben és 1923-ban Rómában tartottak összejevetelt. A nemzetközi szervezetnek témánk szempontjából azért van jelentősége, mert a szervezeten belül az országhatárokon átívelő személyes, baráti kapcsolatok a nőmozgalom egyik legfontosabb motorjaiként működtek, belevonva a hazai feministákat is.³⁶

A hazai feminista mozgalom története a nőkutatáson belül az elmúlt két évtizedben jelentősebb figyelmet kapott a rendszerváltás előtti időszakhoz képest. Az új kutatási hullám eredményeképpen és új források feltárásának köszönhetően egyre jobban feltérképezhető a mozgalom jelentősége, mérete és korabeli fogadtatása.³⁷ A Feministák Egyesületének kiterjedt tevékenysége, választójogi törekvései, a nők foglalkoztatását és képzését támogató, valamint a szociális, egészségügyi, anya- és csecsemővédelmi munkája kiemelkedő volt a dualizmus korában. A szervezet kapcsolódásairól és például a nők szakképzésének és munkavállalásának támogatásáról a korszakkal foglalkozó legújabb munkák is említést tesznek.³⁸ A feministák I. világháború éveiben folytatott háborúellenes, pacifista megnyilvánulásairól, az özvegyek és árván maradtak támogatásáról és a háborúba vonult férfiak után egyedül maradó nők munkavállalásának elősegítéséről is publikáltak elsődleges forrásokon alapuló, új mozzanatokat feltáró kutatási eredményeket.³⁹

A hazai nőszervezetek tevékenységéhez kapcsolódva (például a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségének tagjaként) a századelőn a feministák programja a nők egyen-

33 Glücklich Vilma (1872–1927) tanítónő, feminista aktivista. Nevéhez pedagógiai reformkezdeményezések is kapcsolódnak.

34 Schwimmer Rózsa (1877–1948), újságíró, nemzetközileg ismert feminista és békeaktivista, New Yorkban halt meg, ahol a hagyatékát őrzik a Schwimmer-Lloyd gyűjteményben (New York Public Library).

35 Bővebben lásd SZÉCSÉNYI 2013. 2–5.

36 A nemzetközi nőmozgalom baráti szálairól, és többek között Schwimmer Rózsa személyes kapcsolatairól lásd BOSCH – KLOOSTERMAN 1990.

37 A feministák szervezetéről és az emancipációs mozgalmakról lásd továbbá ACSÁDY 1999; ACSÁDY 2011; DI CENZO – ACSÁDY – HUDSON – SIPOS 2017; ACSÁDY – MÉSZÁROS 2018; CZEFERNER 2014; ELEKES 2002; HORVÁTH 1995; KERESZTY 2011; KÉRI 2008; N. SZEGVÁRI 1981; PAPP 2004; PETŐ – SZAPOR 2004; SCHWARTZ – THORSON 2014; SZAPOR 2018; ZIMMERMANN 1999; ZIMMERMANN 2009.

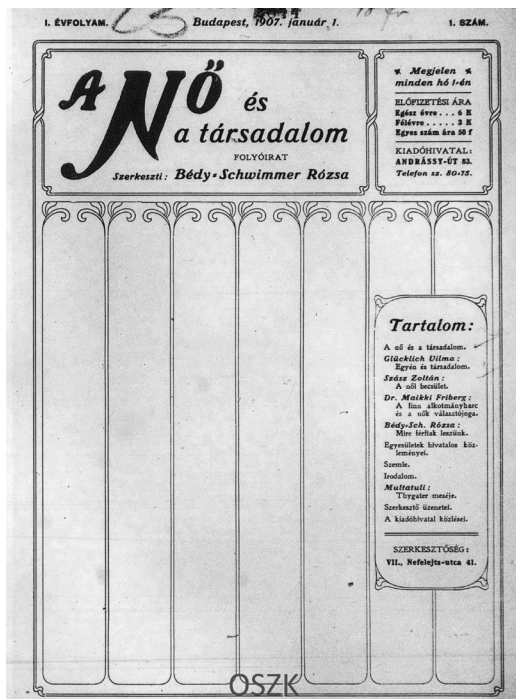
38 VÖRÖS 2018. 141.

39 ACSÁDY 2007; ACSÁDY 2015.

lőségét kívánta elérni a társadalmi élet minden szintjén. Törekvésekben sok támogatót szereztek, és tudatosan építették kapcsolataikat egyénekkkel és szervezetekkel itthon és külföldön egyaránt. Itt érdemes megemlíteni, hogy a Feministák Egyesületének férfi tagjai is voltak, akik közül jó néhányat az egyesület választmányába is beválasztottak, így például Dr. Márkus Dezső jogászt; Máday Andor társadalomtudományi író, egyetemi tanárt, könyvtárost; Harkányi Ede társadalomtudóst; Dirner Gusztávot, a budapesti Bábaképző Intézet igazgatóját. A szervezet jó kapcsolatokat ápolt a Társadalomtudományi Társaság tagjaival, amelynek gyűlésein részt vettek és fel is szólaltak, a *Huszedik Században*⁴⁰ pedig a nők választójogával és egyéb témákkal kapcsolatos cikkeket publikáltak.

A társadalmi kapcsolatok kiszélesítésének eszközeként is értelmezhetjük a feministák szándékát, hogy lapot alapítsanak. A lapindítás terve már az egyesület alapszabályában is szerepelt, azzal együtt, hogy tervezték vidéki fiókegyesületek létrehozását is. Céljaik között szerepelt tehát: „szakmunkák és lap kiadása, könyvtár fönntartása, vidéken fiókegyesületek létesítése és támogatása.”⁴¹

Valóban, a történelmi Magyarország mintegy negyven pontján alapítottak helyi szervezetet, ahová járatták folyóirataikat, és kiterjedt volt hazai és külföldi egyéni előfizetők száma is.

5. kép – A Nő és a Társadalom és A Nő című folyóiratok első számainak címlapja

40 A *Huszedik Század* a hazai szociológia első lapja, megjelent 1900. január 1-én.

41 MNL OL P 999. 1. d. 1/b. t. A Feministák Egyesületének munkaterve, 1904.

Az itt tárgyalt *A Nő* című folyóirat elődjét, *A Nő és a Társadalom* című lapot 1907-ben indították útjára.⁴² Annak megértéséhez, hogy milyen szerepet töltött be a lap a feministák mozgalmában és a korabeli nyilvánosságban, érdemes még egyszer visszatekintenünk a Feministák Egyesülete első folyóiratának megalapítására. *A Nő és a Társadalom*⁴³ indulásakor Schwimmer Rózsa két fontos szempontra is felhívta a figyelmet. Úgy vélte, hogy a mozgalmat és a mozgalom céljait a korabeli sajtó nyilvánossága előtt és a közvélemény más fórumain is sokszor félremagyarázták és alaptalan vádakkal, rágalomokkal támadták. „Folytonos támadásnak voltunk kitéve mind a sajtó, mind a nagyközönség részéről. Ezek ellen megvédeni ügyünket és tényleges mivoltukban mutatni be félremagyarázott törekvéseinket: lap nélkül csak kis körben tudtuk.”⁴⁴

A feministákat elsősorban a férfi- és családelellenesség vádjával illették ellenfeleik, illetve a férfi előjogokat féltők. A korabeli magyarországi feminista kiadványok szövegét megvizsgálva és a mozgalom tevékenységeit számba véve a nőmozgalmak történetének nagynevű kutatója, Karen Offen⁴⁵ által definiált két fő irányzat közül az itthoni esetben az úgynevezett relacionizmus rajzolódik ki, sokkal inkább mint egyfajta individualizmus. Az előbbi esetében a nőmozgalmi törekvések általában a társadalmi viszonyokra vonatkoznak, a nők társadalmi helyzetét mindig a férfitársadalommal való viszonyában, relációjában vizsgálják, és ebben a viszonyrendszerben követelnek méltó, egyenlő helyet és megbecsülést a nőknek. A nők társadalmi és politikai egyenlőségével pedig az egész társadalom érdekeit kívánják szolgálni. Az individualista irányzat elsősorban a nő helyzetének javítását, egyéni érvényesülésének jelentőségét emeli ki.

A másik szempont a lapindításnál a külföldi nőmozgalmak és szervezetek lapjainak példája volt, amelyeket járattak Budapestre, és a Feministák Egyesületének irodájában hozzáférhetővé tették, köztük például az alábbi folyóiratokat: *Die Frauenbewegung*, *Die Frau* (Berlin), *The Woman's Journal* (Boston), *La Femme Contemporaine* (Párizs), *Mutterschutz*, (Berlin), *Die Frau* (Berlin), *Der Abolitionist* (Drezda), *Die Neue Frauenkleidung* (Köln), *The Woman's Journal* (Boston). Felmerült tehát, hogy a külföldi nőmozgalmakat milyen hatékonyan segítik ezek a folyóiratok, és a hazai társadalmi nyilvánosság eléréséhez is szükség volna hasonló kiadványra.

A fentebbi megfontolásokból megindított feminista lapot *A Nő és a Társadalom* címmel 1913 végéig jelentették meg.⁴⁶ Ekkor azonban a periodika történetében jelentős változást hozó megújulás történt. A változtatásokra az adott lehetőséget, hogy az 1913-ban Budapesten megrendezett IWSA-kongresszuson a vártnál több résztvevő, mintegy 2–3000 küldött vett részt. A kongresszus szervezőiként a Feministák Egyesülete e többletbevételt a lap megújítására fordíthatta, mint arra Carrie Chapman Catt (az IWSA elnöke) is utalt a lap első számának címlapján közölt levelében.⁴⁷ Az új címmel és formátummal megje-

42 A lapindításról lásd még CZEFERNER 2019; KERESZTY 2013.

43 *A Nő és a Társadalom* 1907-ben a Feministák Egyesületének és a Nőtisztviselők Országos Egyesületének közös közlönyeként jelent meg.

44 MNL OL P 999. 1. d. 2/a. t. No. 9. Feministák Egyesülete Közgyűléseinek Jegyzőkönyvei, 1907.

45 OFFEN 1988; OFFEN 2000.

46 A lap tartalmi kérdéseiről lásd még Kereszty Orsolya és Czeferner Dóra hivatkozott munkáit.

47 Mrs. Carrie Chapman Catt üzenete. *A Nő* 1. (1914):1. címlap.

lenő *A Nő*⁴⁸ című lap így már fekete-fehér fotográfiákat is közölt, ami az akkori technikai lehetőségek legmagasabb színvonalát jelentette. Kezdetben kéthetente jelent meg, de a háború kitörése után már csak havonta. Ezt követően 1927-ig egyre rendszertelenebbül. 1919-ben például csak négy szám jelent meg, mert a Tanácsköztársaság alatt be volt tiltva a lap, az 1920-as évek elején pedig voltak olyan évek, amikor összesen csak egy-egy szám jelent meg általános beszerzési gondok, elsősorban a papírhiány, a nyomdai költségek növekedése, a befolyó tagdíjak és az előfizetők számának megcsappanása következtében fellépő anyagi gondok és politikai korlátozás következményeképpen.⁴⁹

A lap első számának megjelenésekor, 1914-ben Schwimmer Rózsa már Londonban tartózkodott, ahol az IWSA irodájának sajtófelelőssévé nevezték ki, és ettől fogva *A Nő* felelős szerkesztőjeként külföldről végezte a lappal kapcsolatos ügyeket. Az ezt követő években, főleg Schwimmer New Yorkba költözése után a szerkesztői feladatokat a Feministák Egyesületének más tagjai látták el, többek között Spády Adél, Teleki Sándorné (Szikra), Máday Margit, Pogány Paula, Mellerné Miskolczy Eugénia és Vámbéry Melanie. Az egyesület rövid ideig megjelentetett *Nők Lapja* címmel még egy folyóiratot a háború alatt 1916-tól.

Bár az eredeti szerkesztői koncepció és feminista üzenet tartalmilag változatlan maradt, a szerkesztői stratégiák sok tekintetben megváltoztak 1914-et követően az új névvel megjelent lapban. Így a korábbi gyakorlatnak megfelelően a lap rendszeresen közölte a nemzetközi nőmozgalom hírei mellett (amelyeket elsősorban az IWSA bulletinjének, a *Jus Suffragii*-nak szerkesztési elveit és anyagait átvéve állítottak össze)⁵⁰ a hazai eseményeket, beleértve a nőszervezetek tevékenységét országszerte, a női munkavállalók, és ipari munkásnők helyzetét, valamint a politikai helyzetet, és azt, hogy mik történtek a választójogi reform kivívásának érdekében. A riportok, szociográfiák, publicisztikai írások mellett ismeretterjesztő cikkek is megjelentek, például az egészségügy, oktatás, nevelés, csecsemő- és anyavédelem, szociális ellátás kérdéseiről, illetve a pszichológia és a szexualitás témaköréből is hazai szerzőktől vagy fordítások alapján. Tárgyalták a cselédkérdést, illetve a lánykereskedelem és a prostitúció társadalmi veszélyeit. Szépirodalmi szövegeket szintén rendszeresen közölt *A Nő*, így novellákat, regényeket folytatásokban, esszéket, verseket, versfordításokat, többek között az alábbi hazai vagy külföldi szerzőktől: Kosztolányi Dezső (Eleonora Kalkowska versének fordításával⁵¹), Ady Endre, Balázs Béla, Dienes Valéria, Jászai Mari, Undi Mariska, Selma Lagerlöf, Ellen Key, Charlotte Perkins Gilman. A lap állandó rovataként könyvismertetéseket is publikált a feministák könyvtárába érke-

48 A lap első számának impresszuma: „*A Nő. Feminista folyóirat. Megjelenik minden hó 5.-én és 20.-án (Benne a Nőtisztviselők Országos Egyesületének hírei). A szerkesztőség tagjai: Bedy-Schwimmer Rózsa felelős szerkesztő, Szikra (gr. Teleki Sándorné), Pogány Paula. Laptulajdonos: Feministák Egyesülete. Szerkesztőség és kiadóhivatal: V. Mária Valéria u. 12. »A Nő« a Feministák Egyesületének, annak felvidéki, nagybecskereki, nagyváradi, nyíregyházi, szegedi és temesvári fiókjának és a »Férfiliga a nők választójoga érdekében« hivatalos közlönye. Lapunk tartalma csak a forrás megnevezésével vehető át.*” (*A Nő*, 1914)

49 Bár a lap indulásakor *A Nő* előfizetőinek száma jelentősen emelkedett, a háború utáni években az általános elszegényedés miatt csökkent. A fent felsorolt nehézségek következtében 1921-ben és 1922-ben összesen egy-egy lapszám jött ki egész évben, 1923-ban pedig kettő. 1924-ben már egy sem.

50 Erről lásd bővebben DiCENZO – ACSÁDY – HUDSON – SIPOS 2017.

51 *A síkoly* című vers 1914-ben jelent meg. A fordító, Kosztolányi Dezső szerkesztőséghez írt levelének közlését lásd SÁRKÖZI 2006.

zett hazai és külföldi kötetekről. A szerkesztőségi irodában volt a könyvtár akkoriban, ahol kölcsönzésre és a kötetek megrendelésére, vásárlására is mód volt.

A Nő szerkesztőségéhez írt levelek

A lap új missziójává az vált, hogy minél több emberhez jusson el, és egyre jobban támogassa az olvasói és előfizetői körét. Ezért a megújult külső mellé új terjesztői praktikák is társultak. A lap a Feministák Egyesületében tagdíjat fizető tagoknak (vidéken és a fővárosban) ingyenesen járt, emellett az ország legkülönbözőbb pontjain és külföldön is voltak előfizetői. A szerkesztőséghez érkezett levelek és levelezőlapok feladóinak postacímeiből kigyűjtött helységnevek tanúsága alapján előfizettek *A Nőre*, vagy ún. bemutatópéldányt kértek a lapból többek között az alábbi helyekről: Szeged, Nyíregyháza, Debrecen, Kecskemét, Székesfehérvár, Ajka, Békéscsaba, Nagyvárad, Arad, Esztergom, Korompa, Csorna, Dicsőszentmárton⁵², Túrócszentmárton, Magyarcséke, Vaskó, Szombathely, Koppányszántó, Kisjenő, hogy csak néhány települést emeljünk ki a sorból.⁵³

Az előfizetők a legkülönbözőbb foglalkozású, korú és társadalmi helyzetű nők és férfiak voltak, ami kiderül az aláírásokból, a feladó nevéből, vagy az előfizetéshez csatolt személyes hangú levelekből. A lap által közvetített feminista gondolatok elterjedéséről ad teljesebb képet az, hogy a magánszemélyek mellett például nőképző intézmények is járatták; így történetesen 1914-ben a nagyszalontai polgári leányiskola igazgatója is megrendelte a lapot.⁵⁴

A helyi előfizetőket a szerkesztők arra bíztatták, hogy terjesszék a lapot, és szerezzenek további előfizetőket. Így sok olyan válaszeleget kaptak, amelyben beszámolókat közöltek újabb előfizetők megnyeréséről, illetve arról, hogy az előfizetők saját ismeretségi körükben, illetve rokonaik között terjesztik a lapot: „*Talán érdeklí, hogy a Nő második száma nem csak nekem, hanem másoknak is nagyon tetszett és pl. vidéki sógornőm elő is fizetett a lapra*” – írja 1914-ben Dr. Fái Sándorné⁵⁵ Budapestről.

Selmecbányáról az akkor még huszoneves Kosáryné Réz Lola írt hosszú levelet⁵⁶ a szerkesztőségnek, amelyben beszámolt arról, hogy ő is igyekszik további előfizetőket megnyerni a lapnak. Közölt egy tucatnyi nevet az ismerősei közül, akiket érdekel a lap, köztük a helyi miniszteri tanácsos és a főiskola rektorának és tanárának nejei, egy másik főiskolai tanár és az evangélikus főesperes lányának nevével. Beszámolt róla, hogy „*szűkebb társaság előtt tartottam egy kis ismertető előadást illetve felolvasást feminizmusról*”, és kéziratot is küldött a szerkesztőknek közlésre.

Az előfizetők Kosáryné Réz Lolához hasonlóan más esetekben is felajánlották, hogy kéziratot küldenek, és a szerzői honorárium helyett lapelőfizetést kértek cserébe. A *Fehértemplom és Vidéke* című helyi lap munkatársa, Raikicsné Hauser Mária állami taní-

⁵² Az erdélyi településről érkezett levél feladója Dózsáné Vass Rózsika, az Ínségkezelő Hölgybizottság helyi tagja, épp kereskedelmi iskolát végző hölgy.

⁵³ A feladók körének teljes feltérképezése ennek a tanulmánynak nem célja, de a teljes listát a szerző közölni fogja más publikációban a közeljövőben.

⁵⁴ MNL OL P 999. 22. d. 30/a. t. No. 188. Nagyszalonta iskolaigazgató levele, 1914. október 10.

⁵⁵ MNL OL P 999. 22. d. 30/a. t. No. 14. Dr. Fái Sándorné levele, 1914.

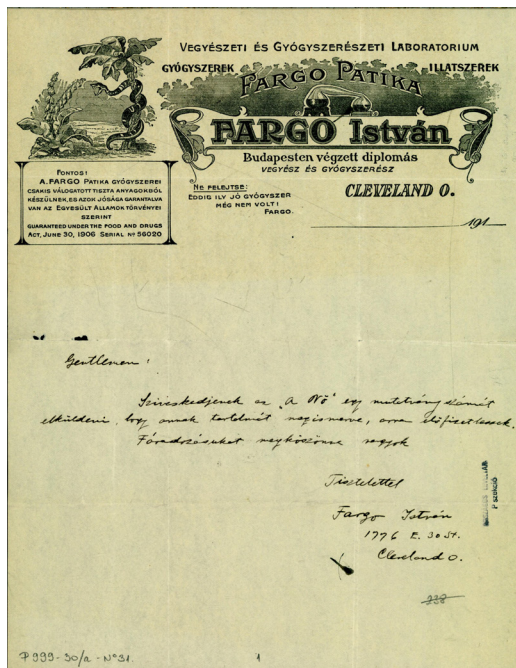
⁵⁶ MNL OL P 999. 22. d. 30/a. t. Kosáryné levele, 1914. A levél (amelynek említése itt a jelen publikációban első közlésnek számít) szövegének teljes forrásközlése folyamatban van.

tónó a Temes megyei Karasjeszenőről írta, hogy a lap „szellemi munkatársává” szeretne válni. Az *asszony tragédiája* címmel el is küldte saját írását, és a honorárium helyett lapot kért a szerkesztőségnek címzett levelében.⁵⁷

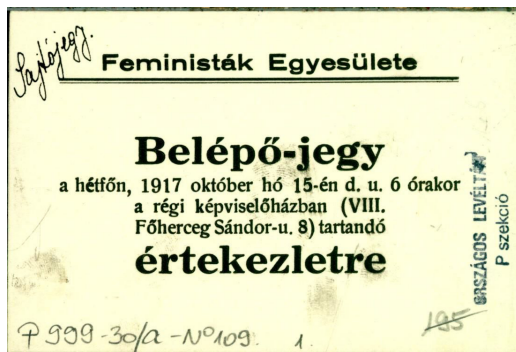
A feminista lap szerkesztői az olvasói kör kiszélesítésére tehát meghirdették azt a lehetőséget is, hogy a szerkesztőségnek címzett kérés alapján bárki kérhessen díjmentesen bemutatópéldányt, amelyet postán küldtek el. Az ezirányú kérések még akár a tengerentúlról is érkezhettek, mint például az a Clevelandből küldött levél, amelynek feladója az ottani magyar származású helyi gyógyszerész, Fargo István volt.⁵⁸

A bemutatópéldányok küldése mellett *A Nő* szerkesztői „cserepéldányt” ajánlottak fel más, kortárs folyóiratok szerkesztőségeinek, ami azt jelentette, hogy a feministák szerkesztőségébe elküldött kiadványokért megküldték *A Nő* egy példányát. Ezekkel a lehetőségekkel rengetegen éltek, amiről szintén a szerkesztőségnek címzett levelek gazdag levéltári forrása alapján tájékozódhatunk. Így például 1914. július 14-én kelt levelében a *Kassai Újság* kiadóhivatala kért cserepéldányt.⁵⁹ Folyóiratok és napilapok mellett különféle társaságok, társadalmi szervezetek, vállalatok, intézmények, könyvtárak is éltek a cserepéldány lehetőségével.

A Nő szerkesztői egyéb más módokon is igyekeztek nyilvánosságot szerezni ügyüknek és a lapnak. Jótékonyági rendezvényeket, nyilvános vitákat, üléseket, irodalmi esteket rendeztek, továbbá képeslapot adtak ki. A rendezvényeket reprezentatív helyeken tartották, mint amilyen például a VIII. kerületi Főherceg Sándor utcai régi képviselőház, ahol sajtónyilvános értekezletet tartottak 1917 októberében. Pesti támogatóikat és az érdeklődőket olyan estekkel is meglepték, amelyeken felléptek a kor ismert művészei. Erre példa a Svábhegyi szállodában szintén 1917-ben megrendezett „*Eleven Újság*” a *Svábhegyen* című irodalmi estjük, ahol az alábbi hírességek tartottak felolvasást a meghívó szerint:

6. kép – Fargo István levele *A Nő* szerkesztőségének Clevelandből

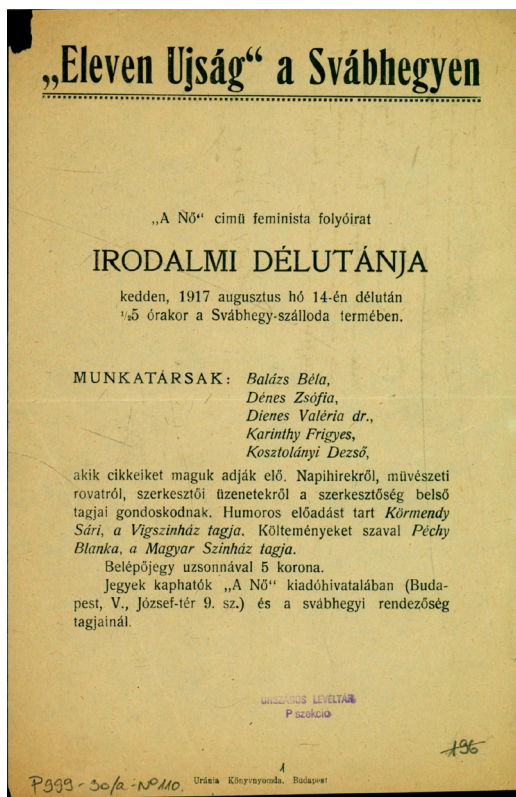

7. kép – Belépőjegy a Feministák Egyesületének rendezvényére, 1917.

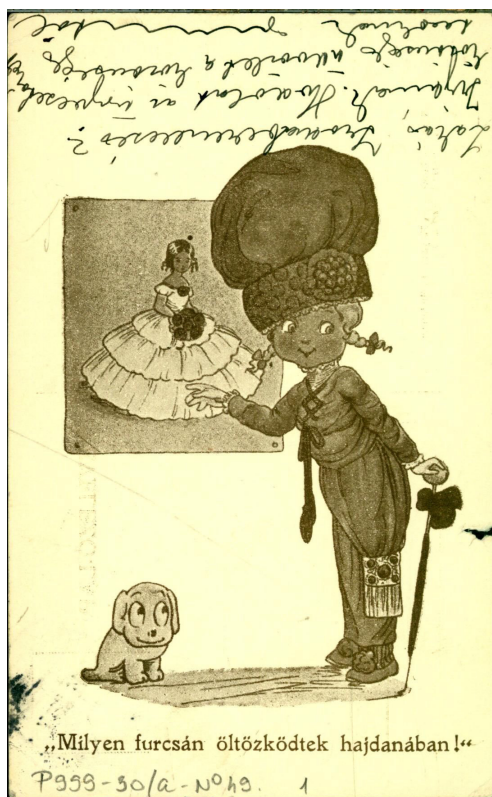
57 MNL OL P 999. 30/a. t. No. 60. Raikicsné Hauser Mária levele, 1914. október 24.

58 MNL OL P 999. 30/a. t. No. 31. Fargo István levele, 1916.

59 MNL OL P 999. 30/a. t. No. 161. Levél a Kassai Újság kiadóhivatalától, 1914. július 14.

8. kép – Meghívó *A Nő* című folyóirat „Eleven Újság” a Svábhegyen című irodalmi estjére, 1917

9. kép – „Milyen furcsán öltözködtek hajdanában!” A Feministák Egyesülete által kiadott képeslap

Balázs Béla, Dénes Zsófia, Dienes Valéria, Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső. A rendezvényen továbbá Körmendy Sári, a Vígszínház tagja humoros előadást tartott, valamint Péchy Blanka, a Magyar Színház tagja költeményeket szavalt.

A kor változó divatjára utal a Feministák Egyesülete által kiadott képeslap, amelyen a karikatúrán megjelenő bő szárú, törökös nadrágot és turbánt viselő leányka a nők régi viseleteinek furcsaságán mosolyog.

A Nő című lap terjesztésébe a tagoknak és az előfizetőknek postai úton küldött példányai mellett a feministák önkénteseket vontak be. Számukra minden vasárnap a szerkesztőségben operatív ülést tartottak, ahol egyeztették, hogy Budapest utcáin, kávéházaiban és rendezvények helyszínein miként terjesszék a lapot.

A terjesztés új módjai is tudatos hálózatépítést feltételeztek. Rekonstruálható, hogy a tagság, az előfizetők és a szimpatizánsok szervezése mellett a szerkesztők jó kapcsolatokat ápoltak más lapok szerkesztőségeivel, újságíróival is.

Összegzés

Összegzésképpen elmondható, hogy *A Nő* a korabeli társadalmi nyilvánosságban új teret nyitott, és ugyanakkor integrálódni is tudott a közélet szféráiba. A háború kitörése után, 1914 augusztusát követően a feminista nézetek megjelenítése mellett a lap jelentősége ab-

ban állt, hogy alternatív hangot ütött meg az általános háborúpárti médiumok között, és saját pacifista, háborúellenes, antiszovinista nézeteit következetesen képviselte. Emellett a lap gyakorlati segítséget is nyújtott a frontra vonuló katonák után egyedül maradt nőknek, akik családfenntartóvá váltak, majd később különféle módokon nyújtottak támogatást az özvegyeknek és árván maradtoknak.⁶⁰ Itt fontos megemlíteni, hogy a háború alatt igyekeztek példát mutatni abban is, hogy a nemzetközi szálakat életben tartották más nőszervezetekkel, elsősorban a WILPF keretein belül. Hangsúlyozták annak a fontosságát, hogy az egymással szembenálló országok női aktivistái maradjanak egymással szolidárisak. A nők szerepét abban látták, hogy hídként szolgáljanak az országok között, amint azt egy francia aktivista leveléből idézték a lapban.⁶¹

Az új, progresszív tartalom megjelenítése a hazai közéletben, az igényes szerkesztés és a társadalmi kapcsolatok tudatos építésének módja tehát jelentős sajtótörténeti fejleménnyé avatja *A Nő* című lapot. A századelő hazai feminizmusának itt bemutatott újabb társadalomtörténeti kutatásai a lap társadalmi kapcsolatainak vizsgálatával a mozgalom kiterjedtségének, hatásának, a női identitás és az együttműködés mintázatainak új olvasót nyújtja. A feminista civil szerveződés, a közös céllal létrejövő csoport belső kohézióját, a közös identitás létrehozását is szolgálta tehát a lap, teret engedve a tagok közötti együttérzés, női barátság és szolidaritás megjelenítésének. Az informális, érzelmi szálak a lap szerkesztésében és a kapcsolattartásban összefonódtak a politikai, érdekérvényesítési, racionális, instrumentális mozzanatokkal, azokkal a tudatosan vállalt értékekkel, amelyeket a lap képviselt és megjelenített nemcsak a mozgalom tagjai felé, hanem a korabeli magyar társadalmi nyilvánosság más terein is.

KÉPJEGYZÉK

1. kép A Pester Lloyd kiadó civil szervezeteknek is otthont adó székháza a budapesti rakparton (https://hu.wikipedia.org/wiki/Lloyd-palota#/media/Fájl:A_régi_Tözsde,_majd_Lloyd-palota.tif) [2020.10.20.]
2. kép *A Nő* szerkesztőségének címzett beregszászi előfizetői levél. (MNL OL P 999. 30/a. No. 132.)
3. kép A cenzúrahatóság felszólító levelének első lapja, melyet Spády Adél szerkesztőnek írt. (MNL OL P 999. 30/a. t. No. 117., 1916.)
4. kép Hirdetések *A Nő* című lapban (*A Nő. Feminista lap.* Országos Széchényi Könyvtár FM3/6298.)
5. kép *A Nő és a társadalom* és *A Nő* című folyóiratok első számainak címlapja. (Országos Széchényi Könyvtár FM3/8763, 1907. és FM3/6298, 1914.)

⁶⁰ *A Nő* háborúellenes tartalmairól és a Feministák Egyesületének pacifizmusáról, valamint a háború alatti tevékenységéről lásd részletesen ACSÁDY 2015; SHARP – ACSÁDY – VUKOV 2017.

⁶¹ Lásd DICENZO – ACSÁDY – HUDSON – SIPOS 2017. 232.

6. kép Fargo István levele *A Nő* szerkesztőségének Clevelandből (MNL OL P 999. 30/a. t. No. 31., 1916.)
7. kép Belépőjegy a Feministák Egyesületének rendezvényére. 1917. (MNL OL P 999. 30/a. t. No. 109., 1917.)
8. kép Meghívó *A Nő* című folyóirat „*Eleven Ujság*” a *Svábhegyen* című irodalmi estjére. 1917. (MNL OL P 999. 30/a. t. No. 110., 1917.)
9. kép A feministák Egyesülete által kiadott képeslap. (MNL OL P 999. 30/b. t.)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
P 999 Feministák Egyesületének iratai (1904–1959)

SAJTÓFORRÁSOK

- A NŐ, 1914

IRODALOM

- ACSÁDY 1999 ACSÁDY Judit: A magyarországi feminizmus a századelőn. In: *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Szerk. PÜSKI Levente – TÍMÁR Lajos – VALUCH Tibor. Debrecen, 1999. 295–309.
- ACSÁDY 2007 ACSÁDY, Judit: “In a Different Voice”: Responses of Hungarian Feminism to the First World War. In: *The Women’s Movement Wartime. International Perspective, 1914–1919*. Eds. FELL, Alison S. – SHARP, Ingrid. London, 2007. 105–123.
- ACSÁDY 2011 ACSÁDY, Judit: Diverse Constructions: Feminist and Conservative Women’s Movements and their Contribution to the Reconstruction of Gender Relations in Hungary after the First World War. In: *Aftermaths of War. Women’s Movements and Female Activists, 1918–1923*. Eds. SHARP, Ingrid – STIBBE, Matthew. Leiden, 2011. 309–333.
- ACSÁDY 2015 ACSÁDY Judit: „Beszéljen a szívünk”. Háborúellenes hangok a hazai és nemzetközi nőmozgalomban az I. világháború idején. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 5. (2015):2. 1–20. (<http://tntefjournal.hu/vol5/iss2/acsady.pdf>) [2020.09.22.]

- ACSÁDY – MÉSZÁROS 2016 ACSÁDY Judit – MÉSZÁROS Zsolt: Feminizmus a fővárosban és vidéken a múlt századelőn. In: *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon*. Szerk. PAP József – TÓTH Árpád. Budapest, 2016. 486–502. (Rendi társadalom – polgári társadalom 28.)
- ACSÁDY – MÉSZÁROS 2018 ACSÁDY Judit – MÉSZÁROS Zsolt: A Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet és a Feministák Egyesülete közötti kapcsolat (1908–1929). A női szolidaritás megnyilvánulásai a hazai feminista mozgalomban. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 8. (2018):2. 80–96. (http://tntefjournal.hu/vol8/iss2/acsady_meszaros.pdf) [2020.09.22.]
- BALDASSARI – DIANI 2007 BALDASSARI, Delia – DIANI, Mario: The Integrative Power of Civic Networks. *American Journal of Sociology* 113. (2007):3. 735–780.
- BALOGH 2014 BALOGH János Mátyás: *Üzleti szellemű fővárosi napisajtó a dualizmus korában. A budapesti sajtóipar születése*. Doktori disszertáció. Budapest, 2014.
- BÓDY 2003 BÓDY Zsombor: *Egy társadalmi osztály születése. A magántisztviselők társadalomtörténete 1890–1938*. Budapest, 2003.
- BOSCH – KLOOSTERMAN 1990 *Politics and Friendship. Letters from the International Woman Suffrage Alliance, 1902–1942*. Eds. BOSCH, Mineke – KLOOSTERMAN, Annemarie. Columbus, 1990.
- BUZINKAY 1993 BUZINKAY Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest, 1993.
- CZEFERNER 2014 CZEFERNER Dóra: Az osztrák-magyar nőmozgalom nemzeti és transznacionális jellege. In: *Mesterek és tanítványok. Tanulmányok a bölcsészettudományok területéről*. Szerk. BÖHM Gábor – FEDELES Tamás. Pécs, 2014. 154–168.
- CZEFERNER 2019 CZEFERNER Dóra: A magyarországi feminista mozgalom első hivatalos lapja: A Nő és a Társadalom (1907–1913). *ArchívNET* 19. (2019):2. (<http://www.archivnet.hu/a-magyarorszag-i-feminista-mozgalom-elso-hivatalos-lapja-a-no-es-a-tarsadalom-1907-1913>) [2019. 04. 07.]
- DiCENZO – ACSÁDY – DAVID – SIPOS 2017 DiCENZO, Maria – ACSÁDY, Judit – DAVID, Hudson – SIPOS, Balázs: Mediating the National and the International: Women, Journalism and Hungary in the Aftermath of the First World War. In: *Women Activists Between War and Peace Europe. 1918–1923*. Eds. SHARP, Ingrid – STIBBE, Matthew. London, 2017. 173–219.
- ELEKES 2002 ELEKES Irén Borbála: A századforduló feminista folyóirata. A Nő és a Társadalom (1907–1913). *Könyv, könyvtár, könyvtáros* 11. (2002):9. 40–48.

- FRASER 1990 FRASER, Nancy: Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critiques of Actually Existing Democracy. *Social Text* (1990):25–26. 56–80.
- GYÁNI 2006 GYÁNI Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténet szempontjából. *Médiakutató* 7. (2006):1. 57–64.
- GYÁNI – KÖVÉR 1998 GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 1998.
- GYÁNI – NAGY 2006 *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*. Szerk. GYÁNI Gábor – NAGY Beáta. Debrecen, 2006.
- HAAN – DASKALOVA – LOUTFI 2006 *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. Eds. HAAN, Francisca de – DASKALOVA, Krassimira – LOUTFI, Anna. Budapest – New York, 2006.
- HORVÁTH 1995 HORVÁTH Ágnes: Nők és politika a század első évtizedeiben. In: *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Szerk. VALUCH Tibor. Budapest, 1995. 370–388.
- HUSZADIK SZÁZAD 1913 A Társadalomtudományi Társaság 1913. november 25-én tartott rendezvényének beszámolója: A sajtó társadalmi jelentősége. *Huszadik Század* 14. (1913):2. 696–708.
- KERESZTY 2011 KERESZTY Orsolya: „A Nő és a Társadalom” a nők művelődéséért (1907–1913). Budapest, 2011.
- KERESZTY 2013 KERESZTY, Orsolya: A Great Endeavor. The Creation of the Hungarian Feminist Journal A Nő és a Társadalom (Woman and Society) and Its Role in the Women's Movement, 1907–1913. *Aspasia* 7. (2013):1. 92–107.
- KÉRI 2008 KÉRI Katalin: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*. Pécs, 2008.
- KOVÁCS 2019 KOVÁCS Krisztina: A csábítás művészete. A Nyugat reklámhirdetéseiről. *Kalligram* 28. (2019):9. 71–86.
- KRÁSZ 2019 KRÁSZ Lilla: A nő történet és a kommunikációtörténet historiográfiai perspektívából. In: *A női kommunikáció története*. Szerk. SÍPOS Balázs – KRÁSZ Lilla. Budapest, 2019. 9–17.
- N. SZEGVÁRI 1981 N. SZEGVÁRI Katalin: *Út a nők egyenjogúságához*. Budapest, 1981.
- NAGY – S. SÁRDY 1997 *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetekben*. Szerk. NAGY Bea – S. SÁRDY Margit. Debrecen, 1997.
- OFFEN 1988 OFFEN, Karen: Defining feminism: a comparative historical approach. *Signs: A Journal of Women in Culture and Society* 14. (1988):1. 119–157.
- OFFEN 2000 OFFEN, Karen: *European Feminisms, 1790–1950. A Political History*. Stanford, 2000.

- PALASIK – SIPOS 2005 *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon.* Szerk. PALASIK Mária – SIPOS Balázs. Budapest, 2005.
- PAPP 2004 PAPP, Claudia: *„Die Kraft der weiblichen Seele”. Feminismus in Ungarn, 1918–1941.* Münster, 2004.
- PETŐ – SZAPOR 2004 PETŐ Andrea – SZAPOR Judit: A női esélyegyenlőségre vonatkozó női felfogás hatása a magyar választójogi gondolkodásra 1848–1990. In: *Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban. Adalékok a magyarországi jog természetrajzához.* Szerk. SAJÓ András. Budapest, 2004. 136–175. (Recepció és kreativitás. Nyitott magyar kultúra sorozat)
- PORTA – DIANI 2006 PORTA, Donatella – DIANI, Mario: *Social Movements. An Introduction.* Malden, 2006.
- RÁKÓCZY 1978 RÁKÓCZY Rozália: *Katonai sajtó. Adalékok a Tanácsköztársaság katonai sajtójához.* Disszertáció. Budapest, 1978.
- SÁRAI SZABÓ 2009 SÁRAI SZABÓ Katalin: „Családi élet örízői, magyar református anyák, asszonyok...”. Nők a két világháború közötti református egyházi sajtóban. *Médiakutató* 10. (2009):1. 83–94.
- SÁRAI SZABÓ 2014 SÁRAI SZABÓ Katalin: Normakövető női emancipáció. A konzervatív nőmozgalom Magyarországon a 19. század végén, 20. század elején. *Replika* 23. (2014):85–86. 85–106.
- SÁRKÖZI 2006 SÁRKÖZI Éva: „Kedves szerkesztő kisasszony”. Kísérlet egy ismeretlen Kosztolányi-levél megfejtésére. *Irodalomtörténet* 37/87. (2006):2. 242–249.
- SIPOS 2004 SIPOS Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében.* Budapest, 2004.
- SIPOS 2011 SIPOS Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat.* Budapest, 2011.
- SCHWARTZ – THORSON 2014 SCHWARTZ, Agatha – THORSON, Helga: *Shaking the Empire, Shaking Patriarchy: The Growth of a Feminist Consciousness Across the Austro-Hungarian Monarchy.* Riverside (CA), 2014.
- SHARP – ACSÁDY – VUKOV 2017 SHARP, Ingrid – ACSÁDY, Judit – VUKOV, Nikolai: „Internationalism, Pacifism, Transnationalism”. Women’s Movements and the Building of a Sustainable Peace in the Post-War World. In: *Women Activists Between War and Peace Europe: 1918–1923.* Eds. SHARP, Ingrid – STIBBE, Matthew. London, 2017. 82–122.
- SZABÓ 2009 SZABÓ Dániel: Sajtóhirdetések a régi Magyarországon. *Korunk* 20. (2009):4. 81–86.

- SZAPOR 2018 SZAPOR, Judith: *Hungarian Women's Activism in the Wake of the First World War. From Rights to Revanche*. London, 2018.
- SZÉCSÉNYI 2013 SZÉCSÉNYI Mihály: Nőkongresszus Budapesten, anno. *Budapest* 36. (2013):7. 2–5.
- TÓTH 2005 TÓTH Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesület társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest, 2005.
- VÖRÖS 2018 VÖRÖS Katalin: A nők szerepe a Magyar Iparoktatás folyóiratban – a női iparoktatás és munkavállalás megítélésének változásai az első világháború éveiben. *Per Aspera Ad Astra* 5. (2018):2. 137–159.
- ZIMMERMANN 1999 ZIMMERMANN, Susan: *Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen im Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Budapest – Wien, 1999.
- ZIMMERMANN 2009 ZIMMERMANN, Susan: The Challenge of Multinational Empire for the International Women's Movement. The Habsburg Monarchy and the Development of Feminist Inter/national Politics. In: *Globalizing Feminisms 1789–1945*. Eds. OFFEN, Karen. London, 2009. 153–169.

The Woman. Feminist Journal

Correspondence, editorial strategies and networks of subscribers, 1914–1927

by Judit Acsády

(Summary)

The Association of Feminists (founded in 1904 in Budapest by Vilma Glücklich and Rózsa Schwimmer) was one of the social organizations being active in the flourishing civil life of the turn of the century in the Austro–Hungarian Monarchy. The organizations played an active life in the reform processes and in the articulation of the interests of different social groups.

Schwimmer Rózsa proposed to launch a feminist periodical as the journal of their own movement. *Woman and Society* came out in 1907 as the bulletin of two organizations, the Association of Feminists and the National Association of Women Clerks. The editors were conscious of the importance of spreading the ideas of the movement and reaching a wider circle of supporters. As a social movement periodical *The Woman and Society* served its function to create an alternative public space for feminist ideas. The editors of the Hungarian feminist journal were in connection with the editorial board of the *Jus Suffragii* and exchanged the news of the international women's movements.

The periodical of the Feminist Association in Budapest changed its title in 1914 to *The Woman. Feminist Journal*. It appeared as a fortnightly with a different layout, including more illustrations and also black and white photographs. The journal since then gained an increasing interest and became spread to many different parts of the country. It also had subscribers abroad.

The recent study examines the network of subscribers on the base of the archival source of the letters to the editors. The correspondence is also suitable for the examination of the editors' strategies to disseminate the journal and reaching an even wider public of readers for their case of women's emancipation.